

ARTICLES

Līga Bernāne

LATGALIEŠU VALODAS PAREIZRAKSTĪBAS JAUTĀJUMU RISINĀJUMS PREŠĒ 20. GADSIMTA PIRMAJĀ PUSĒ

Rakstā apskatītas nozīmīgākās publikācijas par latgaliešu valodas pareizrakstības jautājumiem 20. gadsimta pirmās puses periodiskajos izdevumos, kas rakstīja latgaliešu valodā. Pētījuma mērķis ir veikt publikāciju analīzi ar aprakstošās un salīdzinošās metodes palīdzību, vērtējot tā brīža situāciju valodniecisko aktivitāšu jomā, konstatējot būtiskākās atziņas, kas ietekmēja vēlāko darbu latgaliešu valodas ortogrāfijas un pareizrakstības pilnveidē. Tā kā publikāciju skaits bija visai apjomīgs, tas pierādīja to, ka esošā rakstība valodas lietotājus neapmierināja, jo bija par sarežģītu lietošanā.

SOLUTIONS FOR LATGALIAN ORTHOGRAPHY PROBLEMS IN THE PRESS IN THE FIRST HALF OF THE 20th CENTURY

As soon as the ban on printing was abolished, one particular solution for the question of Latgalian orthography was found. However, it could not satisfy all language users, since it was too complicated and did not solve all orthographic problems. Teachers were not satisfied by the established orthographic rules either, because the reproduction of phonetic forms did not correspond to the forms as used among the people. However, although historic events were dramatic and tough in the first half of the 20th century (war, change of government, foundation and consolidation of an independent state), the work of linguists was not suspended – newspapers featured publications about language problems, orthography conferences were organized, and books on grammar were published.

The amount of publications during that time was quite impressive. Therefore, their review is divided into the following periods:

- 1. From 1908–1918 only two Latgalian printed publications, „Drywa” and „Jaunas Zinias”, existed on a long-term basis. These paid a great deal of attention to the integrity of the language and problems of orthography, and the authors of the articles were concerned with the „pollution” of the language by germanisms and baltisms. There are only a few publications, for example, an article by Ontons Skrinda called „Woludas waicojumā”(literally - „On the Issue of Language”, „Drywa”, 21/1913), which raises concrete questions about spelling and orthography.*
- 2. During the time from 1920, when the political situation in the new Latvian state in the post-war period became stable, until the 1923 orthography conference, discussions of problems of language and orthography became even more ardent, articles became more thorough, and there were less pathetic appeals. The paper reviews articles from the magazine „Zidūnis”, and the newspapers „Latgolas Vārds” and „Latgalītis”.. Authors of the most important publications of that period are Francis Kemps, Francis*

Trasuns, as well as Piter Strods, who became the most active and progressive promoter and reviewer of the discussion around orthography problems.

3. *From 1923 until 1927 an orthography committee was appointed by the Ministry of Education. Its decisions were binding for all the users up until the end of the 20th century. During that period of time a lot of periodicals were published in Latgalian. Articles on the problems of language and orthography, however, can mainly be found in the newspaper „Latgolas Vārds”, as well as in the magazines „Latgolas Škola” and „Zīdūnis”. The author of the most serious and thorough articles is P. Strods, who at that time became the main promoter of the solution of the orthographic problems. Unfortunately, there are plenty of publications where the authors' personal ambitions are more dominant than the questions regarding the problems of orthography.*

All in all, it can be concluded that all the publications of the first half of the 20th century can be divided into two groups:

1. *those which deal with general questions of the existence of the Latgalian language existence and its development, but do not discuss particular orthography problems, and*
2. *those in which the authors refer to the solution of particular orthography problems and offer concrete suggestions.*

Tūlīt pēc drukas aizlieguma atcelšanas bija atrasts viens noteikts ortogrāfijas risinājums, taču tas visus valodas lietotājus neapmierināja, bija par sarežģītu praktiskai lietošanai. 1907. gadā tika sasaukta ortogrāfijas apspriede, kur lēmumi tika pieņemti balsojot. Tika nolemts divskaņus rakstīt ar patskani *i*, nevis *līdzskani j* kā otru komponentu, piemēram, *maize*; līdzskaņus *č, š, ž* rakstīt ar jumtiņu virs burtā; līdzskaņu mīkstinājumu apzīmēt ar apostrofu vai lietojot patskani *i* (*skan'* vai *samania*). Palika neatrisināts patskaņu garuma apzīmēšanas jautājums, jo to varēja apzīmēt trejādi ar intonācijas zīmēm: *\ (tāws), / (dāls)* un *^ (dòrzā)*. Tieši šajā ortogrāfijas apspriedē tiek atbalstīta tuvināšanas pārnovadniekiem substantīvu un adjektīvu izskaņu rakstībā, resp., atbalstīta tāda rakstība, kurā vārda sakne atbilstu tautā runātajai, bet piedēklis līdzinātos lejaslatviešu lietojumam, piemēram, *baznica, draudzība*. Tiek lemts arī par daudzu vārda formu rakstību, piemēram:

- vīriešu dzimtes substantīvu daudzskaitļa *N*. galotnē lietot patskani *i*, nevis *y* (*kolni*, nevis *kolny*),
- vārdu lokot, substantīvu saknes patskani nemainīt (*lyni, lynim, lynus*),
- šķirt darbības vārdu pagātnes *ā-* un *ē-* celmus.

1908. gadā, pamatojoties uz šīs apspriedes lēmumiem, Pēterburgā iznāk O. Skryndas „Latvišu wolūdas gramatika” krievu valodā. Tā bija pirmā latgaliešu normatīvā gramatika.¹

1907. gadā iedibinātā ortogrāfija neapmierināja arī skolotājus, jo formu atveide bieži

¹ Plašāk par 1907. gada ortogrāfijas apspriedi un tās lēmumu atspoguļojumu O. Skryndas gramatikā var lasīt autores rakstā „Problemātiskī un atrysnuotī ortografejis vaicuojumi O. Skryndys gramatikā” (Tāvu zemes kalendars 1999 (1998). Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba.

neatbilda tautā runātajam. Lai arī laiks 20. gs. pirmajā pusē bija ļoti dramatisks un sarežģīts (karš, varu maiņas, brīvvalsts nodibināšana un nostiprināšana), tomēr valodnieciskās aktivitātes turpinājās – laikrakstos parādījās publikācijas par valodas jautājumiem, tika organizētas ortogrāfijas konferences, izdotas gramatikas.

Publikāciju skaits, kuros skarts valodas jautājumu risinājums, bija visai apjomīgs. Raksta pamatā ir pētījums, kurā vērtētas 39 publikācijas presē periodā no 1913. gada līdz 1927. gadam. Kopējais publikāciju skaits ir daudz lielāks. Piemēram, laikrakstā „Drywa” 1913. gadā to skaits bija 3, 1914. gadā – 5, bet 1915. gadā jau 10, savukārt 1916. gadā to jau ir 16; vairākas no tām ir turpinājumos. Žurnālā „Zīdūnis”, kā arī laikrakstā „Latgolas Vārds” aktīvi savus rakstus publicē Pīters Strods. Jāatzīst, ka šim autoram raksturīga ļoti nopietna pieeja pareizrakstības jautājumu risināšanā. Sīkākam ieskatam izmantoti 5 raksti (norādes sk. izmantotās literatūras sarakstā). Ļoti nozīmīgs bija Franča Kempa devums latgaliešu valodas normu pilnveidē, tādēļ rakstā apskatītas 6 autora publikācijas. Daudz ir rakstu, kas latgaliešu valodas pastāvēšanas un attīstības jautājumus skata pedagogijas, valodas politikas vai kādas citas nozares aspektā, šīs publikācijas konkrētajā rakstā netiek vērtētas, tiek skatīti tikai tie raksti, kuros risināti konkrēti ortogrāfijas vai formu pareizrakstības jautājumi, kas 20. gs. publikācijās presē ir nesaraunami saistīti. Tādēļ rakstā izmantoto publikāciju apskats sadalīts pa nosacītiem periodiem, kur svarīgs atskaites punkts ir kārtējā ortogrāfijas apspriedē, kas aktivizē sabiedrību (un valodas reformētājus) un liek domāt par pareizrakstības jautājumiem²:

1. 1908.–1918. gads, kad ilglaicīgi pastāvēja tikai divi latgaliešu preses izdevumi „Drywa” un „Jaunas Zinias”, kuros liela vērība tika pievērsta valodas tīrības un pareizrakstības jautājumiem, kur rakstu autorus galvenokārt uztrauca valodas piesārņotība ar ģermānismiem, baltismiem. Ir tikai dažas publikācijas, piemēram, Ontona Skrindas raksts „Woludas waicojumā” (Drywa 1913, Nr. 21), kur rakstīts par konkrētiem pareizrakstības un ortogrāfijas pilnveides jautājumiem.
2. 1920.–1923. gads, kad jaunajā Latvijas valstī pēckara laikā nostabilizējas politiskā situācija, 1923. gadā notika ortogrāfijas apspriedē. Diskusija par valodas un ortogrāfijas jautājumiem apskatāmajā laika posmā kļūst arvien plašāka, raksti ir vairāk pārdomāti, izstrādāti detalizētāk, mazāk ir patētisku aicinājumu. Rakstā apskatītas publikācijas, kas atrodamas žurnālā „Zīdūnis”, laikrakstos „Latgolas Words”, „Latgalītis”. Nozīmīgāko šī perioda publikāciju autori ir Francis Kemps, Francis Trasuns, kā arī Pīters Strods.

² Iestrādnes šai tēmai var skatīt autores rakstā „Latgaliešu rakstu valoda: standartforma un izloksnes 20. gadsimta sākuma periodikas diskusijās” (Valodas politika un sociolingvistiskie jautājumi, I. starptautiskās zinātniskās konferences „Reģionālās valodas mūdienu Eiropā” materiāli (2004). Rēzekne: Rēzeknes Augstskola).

3. 1923.–1927. gads, kad darbu uzsāk Izglītības ministrijas ieceltā ortogrāfijas komisija, kuras pieņemtie lēmumi bija saistoši visiem valodas lietotājiem līdz pat 20. gadsimta beigām. Šai posmā latgaliski tika izdoti daudzi periodiskie izdevumi, tomēr raksti par valodas un ortogrāfijas jautājumiem atrodami galvenokārt avīzē „Latgolas Vārds”, kā arī žurnālos „Latgolas Škola” un „Zīdūnis”. Nopietnu un pārdomātu rakstu autors ir P. Strods, kas šajā laikā kļūst par galveno ortogrāfijas jautājumu risināšanas ierosinātāju. Diemžēl netrūkst arī tādu publikāciju, kurās priekšplānā ir autoru personiskās ambīcijas, nevis pareizrakstības sazarotā problemātika.

Laikā no 1908. līdz 1918. gadam bija divi ilglaicīgi latgaliešu preses izdevumi – „Drywa” (1908–1918), kuras redaktors bija Kazimirs Skrynda, un „Jaunas Zīnias” (1912–1914), kuras redaktori bija Vaclavs Krops, Vladislavs Rubuļš un Pōvuls Laizāns.

Rakstā plašāk ir apskatītas publikācijas, kas atrodamas laikrakstā „Drywa”, kura redakcija 1915. gadā valodas jautājumu atzīst „par takušo breiža waicojumu”. (Latgalits 1915, Nr. 50) Visu valodas problemātikai veltīto rakstu, kas publicēti līdz 1918. gada ortogrāfijas konferencei, moto varētu būt: „Wajag pyuletis par tū, ka (..) runa byutu (..) teira, skaista, daila”. (Reformators 1915, Nr. 48) Laikrakstā „Drywa” ir lasāmi raksti, kur uzmanības centrā ir leksikas izvēles un valodas kultūras jautājumi, bet rakstu autorus galvenokārt uztrauc valodas piesārņotība ar ģermānismiem, baltismiem, mazāku ļaunumu tie saskata slāvu valodas ietekmē. Rakstā „Woludas kupšona” (Drywa 1915, Nr. 10) autors [raksts publicēts bez paraksta – L. B.] kritizē mācītāju runu, uzskatīdams, ka viņi neko nedara savas runas prasmes pilnveidei. Šim uzskatam piekrist arī kāds cits autors, kurš iesaistās diskusijā, publicēdams rakstu „Wel reizi par woludas kupšonu” (Drywa 1915, Nr. 12). Taču nezināmais autors kritizē arī nepamatoti, piemēram, ka „(..) brismigi naskaiškai skan leityska golutne *-umi* pim. globotumi”. (Drywa 1915, Nr. 12) Šajā gadījumā netiek saskatīta un atzīta senākā vēlējuma izteiksmes forma. Reformators [pēc M. Bukša pseidonīmu skaidrojuma F. Kemps – L. B.] laikraksta „Drywa” 1915. gada 43. numurā, publicēdams rakstu „Skaista, teira runa”, ievada diskusiju par leksikas jautājumiem. Viņš ne vien kritizē esošo tradīciju, kad „myusu jaunajā literatūrā, bet wyswairok padeju laiku gazetōs un laikrokstūs, ir iwasts brismigs daudzums jaunu, seniok liaudim nazynomu wōrdu” (Reformators 1915, Nr. 48), bet piedāvā iespējamajiem lietotājiem arī savus jaunvārdus, piemēram, *liaudawotis*, nevis *prectis* vai *ženit'sia*. Tā kā gadsimta sākumā latgaliešiem mācītu filologu vēl nebija, tad F. Kemps rakstā „Woludas reforma” izsaka viedokli, uz kuru atsaucoties tiek sasauktas vēlākās (1918., 1921., 1923. gada) ortogrāfijas apspriedes: „Na tikvin woludniki ir kompetenti šimā litā [rakstības pilnveidošanas – L. B.], bet ikkotrs prōtigs un izgleitots cylwaks, kuram nasas prōts uz gudrošonu, kuram ir dowona uz woludas litom”. (Reformators 1915, Nr. 48) Autors aizstāv

domu, ka latviešiem ir divi lieli „dialekti” ar daudzām izloksnēm un ka kopjamas ir abas rakstu tradīcijas. F. Kempa (ar pseidonīmu Latgalīts) publicē rakstu „Latwiši un Latgališi” (Drywa 1915, Nr. 50), uzskatīdams, ka nevar sapludināt abas rakstu tradīcijas, jo tad rastos trešā valoda, kuru īsti nesaprastu neviens, tā būtu mākslīgi veidota. Atzīmējams, ka F. Kempa bija aktīvs sabiedriskās domas virzītājs, arī valodniecisko jautājumu ziņā.

Avīzes „Drywa” 46. numurā domu apmaiņā ar Reformatoru [F. Kempu – L. B.] iesaistās vēl trīs autori (W. Susejs [mācītājs Staņislavs Vaikuļs – L. B.] „Teireit wai jaukt?”, F. Trasuns „Naaicynoti latwyskas woludas reformatori” un –its [raksta autorei pseidonīma atšifrējums nav zināms – L. B.] ar rakstu „Par woludom”), kas norāda, ka valodas tīrības un pareizrakstības jautājums ir aktuāls. Viens no autoriem (Francis Trasuns) uzskata, ka reformas nav vajadzīgas, izsmej F. Kempu un aizrāda, ka latgaliešiem ir tikai viena literārā valoda – baltiešu dialekts.

Laikraksta „Drywa” redakcija publicē arī O. Skrindas rakstu „Woludas waicojumā” (Drywa 1913, Nr. 21). Viņš raksta par darbības vārdu daudzskaitļa 1. un 2. personas formu lietojumu, jo uzskata, ka formas *werames*, *werates* ir nepareizas, vajagot lietot galotni *-is*, jo tā ir nenoteiksmē – *wertis*, *steigtis*. Šis labojums ir nepareizs. O. Skrinda laikrakstam „Jaunas Zinias” pārmet arī lietvārdu *kačs*, *začs* lietošanu, uzskatot par pareizām tikai formas *kakis*, *zakis*. Var secināt, ka autors neatzīst paralēlformas un grib, lai tiktu lietotas un par pareizām atzītas tās formas, kuras ir paša dzimtajā izloksnē.

Laikraksta „Drywa” 1915. gada 1. numurā publicēts raksts „Latgales kalendars”, kurā tā autors Karaweirs, aizrāda uz nepareizu dzimtes lietojumu lietvārdos, pareizi konstatējot, ka lietvārds *zūss* ir sieviešu dzimtes vārds, tāpēc lietojams vārdu savienojums *nagudrò zūss*, nevis *nagudrs zuss*. Tāpat šai publikācijā tiek labots lietvārdu izskaņu lietojums kalendārā, piemēram, esot jāraksta nevis *liktinš*, bet gan *liktins*. Vēl autors ir pievērsies darbības vārdu formu korekcijai. Taču dara to nekonsekventi, jo labotajās formās *dūsimes*, *wolkojtes* (drukās kļūda, pareizi – *wolkojotes*) atgriezeniskajos darbības vārdos nākotnes daudzskaitļa 1. un 2. personā jābūt galotnēm *-mēs*, *-tēs*, nevis *-mīs*, *-tīs*.

Pirmie raksti par valodas un pareizrakstības problēmām nereti bija tendenciozi un neprecīziem faktiem pārpilni, tomēr tie mudināja domāt par atsevišķu pareizrakstības jautājumu aktualitāti, risinājuma meklējumiem. Var piekrist F. Kempa uzskatam, ka jautājums par valodas reformu netiks „izšķerts uz gazetas šaurom lopom. Es tiwin dumoju, ka myusu rakstiniki un literaturas draugi, izarunojuši eisūs rokstūs, disgon izskaidrojuši pašu darišonu, igribes plašok pastrodot pi woludas dailynošonas.” (Reformators 1915, Nr.48)

1918. gadā Latgolas Školotoju savīneiba sasauca ortogrāfijas konferenci, tika izveidota organizācijas komisija, kurā darbojās K. Skrynda, Nikodems Rancāns, Juris

Pabērzs, Odums Turkopuļs, Staņislavs Kambala, kā arī Valērija Seile. Komisijas galvenais uzdevums – diskutēt par problemātiskajiem jautājumiem ortogrāfijā un formulēt iespējamo strīdīgo jautājumu risinājumus. Kopumā šajā konferencē pieņemtie lēmumi balstījās uz 1907. gadā pieņemtajām atziņām, kā arī tika nolemts, pirmkārt, nelietot patskani *y* pēc līdzskaņiem *š, ž, č, r*, otrkārt, noteikto īpašības vārdu galotnēs apstiprināja līdzskaņa *j* lietošanu (*wacajs*), treškārt, vienādoja darbības vārdu pagātnes *ā-* un *ē-* celmu rakstīšanu, ceturtkārt, darbības vārdu *ē-* celmu rakstībā nolēma ar patskani *i* mīkstināt saknes beigu līdzskani (*wedia*). Visu jautājumu apspriešana izraisīja debates, kuru rezultātā svarīgākie pareizrakstības jautājumi netika atrisināti, daudzi lēmumi bija pārāk sarežģīti to praktiskai izmantošanai, piemēram, joprojām netika atrisināts patskaņu garuma un līdzskaņu mīkstinājuma apzīmēšanas jautājums.³

Tāpēc presē pēc šīs apspriedes atsākās polemika par valodas lietojuma un atsevišķiem rakstības jautājumiem, kļūstot arvien plašāka. Raksti ir vairāk pārdomāti, detalizētāk izstrādāti, tie vairs nav tikai patētisku aicinājumu pārpilni. Raksti par valodu un ortogrāfiju atrodam žurnālā „Zīdūnis”, laikrakstos „Latgolas Wōrds”, „Latgalīts”. Paralēli tam aktivizējas gramatiku izdošanas darbs, minēšu spilgtākās – Eduarda Kozlovskas „Gramatikas aizdavumi” (1921), Valērijas Seiles „Latvišu woludas sintakse” (1921), Franča Trasuna „Latvišu Voludas gramatika del latgališim” (1921). Tas apliecināja, ka arī skolās sākās intensīvs latgaliešu valodas pareizrakstības jautājumu risinājums, bija nepieciešami mācību līdzekļi. E. Kozlovskas un V. Seiles izdevumi ievēro 1918. gada apspriedē noņemto, bet F. Trasuns ir „sava ceļa gājējs”, tāpēc viņa gramatikā ir viņa paša ieteikumi.⁴

1920. gadā laikraksta „Latgolas Wōrds” 51. un 52. numurā publicēts Sk. [Skombas, īstajā vārdā – F. Kempa – L. B.] raksts „Latgališu woluda”, kurā autors apcer latgaliešu valodas izcelšanos un attīstību, mēģinot pierādīt, ka tā tomēr ir valoda, nevis kaut kāds „maisejums nu wysaidom swešom woludom.” (Sk. [F. Kempa – L. B.] 1920, Nr. 51)

Konkrētus pareizrakstības jautājumus Francis Kempa nerisina arī rakstā „Woludas lopetojim”, kas publicēts 1921. gadā „Latgolas Wōrda” 10. numurā. Autors kritizē avīzes „Latgalits” valodu, uzsvērdams pārāk izteikto tendenci tuvināties leļzemnieku rakstībai gan formu, gan izteiksmes ziņā. Patiesas rūpes par dzimtās valodas pastāvēšanu izskan šajā F. Kempa kritikā: „Tywynošonu ji saprut tai, ka latgališu runā wajag pamožom izdzest latgališu woludu.” (Kempa 1921, Nr.10)

³ Šīs ortogrāfijas apspriedes lēmumi lasāmi brošūrā *Atskots par latgališu pareizrakstības apspriedes dorbim 23 un 24 Julijā 1918 gods* (1918). Rēzekne: Dorbs un Ziniba.

⁴ Konferences lēmumu un gramatiku struktūras plašāks atspoguļojums skatāms autores rakstā „Valodnieciskie izdevumi pēc 1918. gada ortogrāfijas konferences” (*Latgaliešu valodas, literatūras, kultūrvēstures un pedagoģijas vēstures izpētes problēmas: RA zinātniskās konferences materiāli* (1998). Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.

Jāmin, ka F. Kempa raksts ir kā atbilde uz laikrakstā „Latgalīts” 1921. gada 9. numurā ievietoto rakstu, kurā apgalvots, ka „Kemps del polityskim nudumim 1917. gadā ir socis maitot latgališu izluksni, tywynodams ju kriwu woludai, un ka arī Trasuns 1920. godā socis it Kempa padūs.” (Kemps 1921, Nr.10) Arī šajā diskusijā neiztieks bez savstarpējiem apvainojumiem, kas ir raksturīga 20. gadsimta pirmās puses valodniecisko rakstu sastāvdaļa.

1922. gada laikrakstā „Latgolas Wōrds” (Nr. 3) ievietots F. Trasuna raksts „Namaitojit myusu woludas”. Autors pauž savas domas par latgaliešu valodas piesārņošanu ar baltismiem, ģermānismiem, slāvismiem, uzskatot šādu parādību par ļoti nevēlamu.

1922. gadā laikrakstā „Latgolas Wōrds” ievietoti divi raksti, kuros latgaliešu valodai prasītas valsts valodas tiesības. 10. numurā par to iestājas Lemku Aleksandrs [A. Sylovs – L. B.] rakstā „Woluda un tautas kultura”, bet 13. numurā ievietoti „Kristeigu bloka prasejumi”, kurus parakstījuši Francis Trasuns, Odums Turkopuļs, Francis Kempis, Ontons Veļkme u.c. Šādu vispārīgu rakstu nav daudz, tomēr tie pievērsa sabiedrības uzmanību arī valodas jautājumiem.

No valodnieciskā viedokļa krietni interesantāki ir raksti par konkrētiem pareizrakstības un ortogrāfijas jautājumiem. 1921. gada laikrakstā „Latgolas Wōrds” (Nr. 8) publicēta F. Kempa atsauksme „Jauna latgališu gromota” par F. Trasuna hrestomātiju „Školas Dōrzs”. Autors secina, ka hrestomātijas valoda ir „izturata baltišu gorā un konstrukcijōs, tik latgaliskim wordim”. (Kemps 1921, Nr. 8) Tomēr kopējā recenzijas intonācija ir labvēlīga, F. Trasuns tiek pieskaitīts „ortogrāfijas maklatoju” pulkam. Atkārtoti pausta doma, ka baltiešu ortogrāfija nav piemērota latgaliešu valodai. Raksta noslēgumā F. Kempis pauž cerību, ka „ortogrāfija nusaskaidros, nugasgludynos. Paliks tej, kura izarodes prostoka, acim pateikamoka un praktyskoka pi raksteišonas un drukošonas.” (Kemps 1921, Nr. 8)

Lai veicinātu diskusiju par pareizrakstības jautājumiem, 1921. gada laikrakstā „Latgolas Wōrds” (Nr. 35) F. Kempis [ar pseidonīmu Skoborga – L. B.] publicē rakstu „Par latgališu ortogrāfiju”. Tajā pausts uzskats, ka vispilnīgāk izstrādāta esot O. Skrindas ortogrāfija. Autors raksta, ka baltiskas orientācijas politiķi Valerija Seile, Stanislavs Kambala u.c. to mēģinot reformēt tikai politisku mērķu vadīti. F. Kempis uzskata, ka vislabākā ir rakstība „ar teirim, nastreipotim un „nalipotim” literim. (..) Najedzigas ir lipenias, bet vel najedzeigokas ir guliušos streipos (ā, ū, ē), kuras litoj tikai moceiti veiri sovos dissertacijos par indusu, negru un kafru voludom, bet kuru nalitoj nivina civilizeto tauta.” (Skoborga 1921, Nr. 35) Tā visai sarkastiskā veidā tiek pausts atbalsts skaņu atveidei ar grafēmām bez jebkādām diakritiskām zīmēm.

Pēc 1921. gada ortogrāfijas apspriedes laikrakstā „Latgolas Wōrds” (Nr. 37) publicēts F. Trasuna raksts „Ortografijas Kongress Rezeknē”. Galvenās rakstā paustās atziņas ir šādas:

- 1) gramatikas un ortogrāfijas likumus nevar izstrādāt divās trijās sēdēs,
- 2) pareizrakstības normām jābūt valodnieciski pamatotām, nevis konvenciālām, pieņemtām balsojot,
- 3) kongress „radeja na wineibu, bet wel lelukas jukas myusu raksteibā un skolā” (Trasuns 1921, Nr. 37),
- 4) galvenā kongresa nozīme ir skolotāju kopā sanākšana, lai apspriestu dažādus metodiskus jautājumus, taču tam kongress uzmanību nav pievērsis.

Kopumā rakstā pausts negatīvs ortogrāfijas kongresa darbības vērtējums, nesniedzot kardināli jaunas ierosmes rakstības uzlabošanā. Savus priekšlikumus pareizrakstības pilnveidē F. Trasuns iestrādā 1921. gadā izdotajā gramatikā „Latvišu Voludas Gramatika del latgališim”, kuras rakstīšanas gaitā ir konsultējies ar Jāni Endzelīnu. Gramatikas priekšvārdā autors raksta, ka „leidz šam latgališu raksteiba nabeja nuteikta. Vins raksteja tai, utrys cytaidi. Eipašeibas un darbeibas vordūs jei beja tyvynota baltišu izluksnej. Caur tū poša raksteiba iznocia raiba un latgališim apgryutynoja skaitešonu. Jei nabeja pimarota ni baltišim, ni latgališim.” (Trasuns 1921: 3) Gramatikā F. Trasuns atgriežas pie latgalisko izskaņu rakstības, piemēram, *darbeiba*, *mōsenia*, pie patskaņa *y* lietošanas pēc līdzskaņiem *č*, *š*, *r*, piemēram, *rypot*, ir virkne arī citu vērtīgu ierosinājumu. Tai pašā laikā jau iepriekš citētais parāda, ka līdzskaņu mīkstināšanai izmantots līdzskanim sekojošs patskanis *i*.

Citāds šai ziņā ir P. Stroda raksts „Myusu wolūdas litā” žurnāla „Zidunis” 1921. gada 4., 5. numurā un 1922. gada 1., 2. numurā. Autors ne tikai informē par nozīmīgākajiem ortogrāfijas apspriedes lēmumiem, bet dod arī savu paskaidrojumu un izskaidrojumu – visbiežāk no vēsturiskās gramatikas viedokļa (piemēram, nenoteiksmes galotnes beigu līdzskanis izrunā vienmēr tiekot mīkstināts tādēļ, ka „ogrok wysur infinitiwā beigōs ir bejis „i”, pim., *strodoti*, *dzidati*, *nesti*.” (Strods 1922: 98)

Tāpat P. Strods sniedz vairākus jaunus ierosinājumus. Pirmkārt, ierosina visos divskaņos kā otrā komponentu lietot līdzskani *j*, piemēram, *majzej*, *dzejwej*. Pēc autora domām, visos šajos vārdos dzirdama skaņa, kas līdzinās krievu valodā runātam [é], tāpēc ir neprecīzs tās apzīmējums ar *i*. P. Strods uzskata, ka šāda līdzskaņa *j* ieviešana atvieglotu pareizrakstības apguvi skolās. Šāds aplams ierosinājums radies tāpēc, ka P. Strods saskatījis tādu pašu skaņu (analogas formas) arī tādos vārdos kā *dzejnieks*, *orojs*, *runoj*. Kā redzams, šeit netiek šķirtas pozicionālās skaņu pārmaiņas (oi>oj, ei>ej u.c.) no līdzskaņa *j* kā celma pēdējā līdzskaņa. Vēlākajos darbos, piemēram, „Pareizrakstības vōrdneicā” (1933) P. Strods kā divskaņa otro komponentu lieto *i*, piemēram, *maizei*.

Raksta pirmajā daļā, kas publicēta žurnāla „Zidūnis” 1921. gada 4., 5. numurā, P. Strods darbības vārdu īstenības izteiksmes tagadnē un pagātnē pieļauj tikai galotņu *-am*, *-at*

lietošanu, taču raksta otrajā daļā (publicēts „Zīdūnis”, 1922, 1., 2. numurā) autors atkāpjas no šīs paša izteiktās prasības. P. Strods, dodot vairāku darbības vārdu konjugēšanas paraugus, piemēram, *turēt, redzēt*, pierāda, ka 3. konjugācijas 1. grupas darbības vārdu daudzskaitļa 1. personā lietojama galotne *-im*, bet 2. personā *-it*, piemēram, *redzim, redzit*. Tāpat P. Strods pieļauj iespēju, ka varētu tikt lietotas galotnes *-om, -ot* īstenības izteiksmes daudzskaitļa 1. un 2. personas pagātnē, kā arī tagadnē (konkrētas formas, kurās lietojamas šīs galotnes, netiek nosauktas). Šādas neatbilstes starp raksta pirmo un otro daļu izskaidrojamas ar to, ka P. Strods jutās sarūgatināts, ka nav iespējams panākt abu rakstības tradīciju saplūšanu vienā: „...jo wina olga, radzams, ka wacoki brōli nagrib it wolūdas ziniā uz sasaprasšonu, bet grib mums ar spaku uzbozt sowu izlūksni.” (Strods 1921: 46)

Ļoti precīzs ir P. Stroda atgādinājums par vienreizēju atgriezeniskās morfēmas *sa-* lietošanu. Tāpat autors pareizi atzīmē, ka nav skaužams priedēkļa *da-* lietojums, piemēram, *dasarunot, dakligt*. Tai pašā laikā prievārda *da* izmantojumu rakstībā viņš tomēr neatbalsta. Raksts, paralēli 1921. gada ortogrāfijas konferences lēmumu atspoguļojumam, ataino diezgan daudzus jauninājumus, kurus P. Strods vēlētos ieviest pareizrakstībā. Jau ar šo rakstu P. Strods parāda savu ieinteresētību ortogrāfijas jautājumu risināšanā. Viņš darbu turpina, publicēdams vēl vairākus nopietnus valodnieciskus rakstus 1923. gada žurnāls „Zīdūnis” numuros: „Myusu ortogrāfijas lītā”, „Ortografijas lītā”, „Ortografijas konferences lītā”.

Rakstā „Myusu ortogrāfijas lītā” (Strods 1923, Nr. 1, 2) P. Strods pievēršas galvenokārt līdzskaņu mīkstināšanas un divskaņu atveides jautājumu risinājumam. Jau raksta sākumā autors pareizi atzīmē, ka līdzšinējās ortogrāfijas konferences nav spējušas atrisināt līdzskaņu mīkstināšanas problēmu.

Vērtējot 1921. gada pareizrakstības apspriedēs lemtu, P. Strods secina, ka „mums naw spējams dybynōt taidu pareizrakstību, kurō warātu galīgi apwīnōt obejas izlūksnes rakstības ziņā. Mums jōizwēļ wīns nu diwejim: wai wysas leidzskāņas meikstynōt ar lipiņom, wai ar „i” paleidzību.” (Strods 1923: 44) Autors domā, ka vēlāmāks tomēr ir līdzskaņu mīkstinājums ar komatu zem burta tāpēc, ka, pieņemot likumu, ka „leidzskāņas meikstynojamas ar „i” paleidzību, tad wīna olga palīk divejajds meikstynōšonas veids: pīm.: skōbiu, upiu, slōpiu, zemiū, saucia un kuļ, maļ, duņ, grōb’, tu slēp’.” (Strods 1923, Nr. 1) No citētajiem piemēriem redzams, ka P. Strods nešķir mīkstos un palatalizētos līdzskaņus, līdz ar to arī iznāk, ka tādi līdzskaņi kā *w, t, p, m, dz, c, s, z, d* būtu rakstāmi ar komatu zem burta, jo tie izrunā tiekot mīkstināti. To apstiprina arī rakstam pievienotā piezīme, kurā P. Strods norāda, ka nav varējis nodrukāt savu rakstu tā, kā gribējis, jo tipogrāfijās ir tikai 5 līdzskaņi (*l, ņ, k, ţ, ģ*) „ar lipiņom”, bet „pi cytom leidzskāņom lipiņu wīta lītōju apostrofu”. (Strods 1923, Nr. 1)

Jau šajā rakstā autors atzīst, ka latgaliešu valodā tiek lietots divskanis *iu*, bet rakstībā tas netiek atspoguļots. P. Strods uzsver, ka šo divskani varētu atainot rakstībā tad, ja rakstības normētāji atteiktos no līdzskaņu mīkstināšanas ar patskani *i*. Autors pareizi apgalvo, ka „diwskaņu „iu” byutu jōlītoj tikai pēc leidzskanom „g, n, k”, pīm.: giut, niuļa, šniukt, niu, kiukōt, kiuļs u.c.un pēc „l”, kod wiņa, stōwūt pret šū diwskaņu, teik meiksti izrunojama, pīm.: kliut, šliukt”. (Strods 1923, Nr. 1)

Divskaņu atveides problēmai P. Strods pievēršas arī rakstā „Ortografijas konferences lītā” (Zīdūnis 1923, Nr. 4, 5), kur, izmantojot latgaliešu un latviešu literārās valodas fonēmu salīdzinājumu, pārliecinoši pierāda, ka divskanis *ie* ir lietojams darbības vārdu saknē, ja tas ir savienojumā ar līdzskani *r*, piemēram, *pierkt, iert, miert, biert, mierst, dzierdēt* u.c. Jau toreiz P. Strods pilnīgi pamatoti atzīst, ka latviešu literārajā valodā [„videjō izlūksne” P. Stroda rakstā – L. B.] šai pozīcijā ir patskanis *i*. Raksta autors uzsver arī to, ka divskanis *ie* vārda saknē tiek saglabāts arī, veidojot daļēji lokāmā divdabja formu, piemēram, *pierkdams, dzierdādams*. Tiek secināts, ka šos vārdus nenoteiksmē nedrīkst rakstīt ar patskani *ē*, jo ir virkne darbības vārdu, piemēram, *slēpt, sēt, strēbt, spēlēt*, kuros saknes patskanis *ē*, veidojot daļēji lokāmā divdabja formu, mijas ar *ā*, piemēram, *slāpdams, sādādams, sādams*. Vēl joprojām P. Strods nevar noformulēt metafonijas jēdzienu (tas tiek izdarīts nākamajā autora rakstā „Ortografijas lītā”) un nošķirt tās pazīmes, tomēr likumsakarības jau ir saskatītas. Valodas normēšana ir smags process, tāpēc pamatota ir rakstā konstatētā P. Stroda piebilde Ontonam Dzeņam: „Pōrmatumus darēt gon vīgli, bet atrast volūdas lykumus nav vys tai vīgli, kai Jums līkās.” (Strods 1923, Nr. 4, 5) Kā jau minēts iepriekš, P. Strods valodnieciskajiem jautājumiem pievēršas arvien vairāk, 20. gadu sākumā kļūstot par aktīvāko un progresīvāko pareizrakstības jautājumu apspriešanas rosinātāju un iztīrātāju. Ja 1921. gada ortografijas apspriedē P. Strods bija viens no referentiem, tad 1923. gadā, būdams žurnāla „Zīdūnis” redaktors, viņš ir tas, kurš ieteic, kādi jautājumi būtu apspriežami sasaucamaajā apspriedē. Detalizēts problemātisko rakstības jautājumu saraksts ir ietverts publikācijā ar nosaukumu „Ortografijas lītā” (Zīdūnis 1923, Nr. 3). Pavisam P. Strods ir uzskaitījis 35 sīkākus un plašākus apspriežamos jautājumus. Principiāli svarīgi atkal ir noskaidrot, „vai latgalīšu izlūksnes rakstība dybynojama tikai uz fonētikas pamatim, vai viņas formas nūskaņojamas paralēli videjōs (literatūras) [šādi tika apzīmēta literārā valoda šī perioda presē – L.B.] volūdas ortografijai, tyvynojūt pādejai?” (Strods 1923, Nr. 3)

Arī 1923. gada ortografijas konferencē bija skaidrs, ka latgaliešu pareizrakstībā joprojām nav vajadzīgās vienotības, paši apspriedes dalībnieki neesot varējuši izlemt, vai lietot latgaliskās izskaņas (*darbeiba*) vai rakstībā tuvināties latviešu literārajā valodā esošajam (*darbiba*). Šai apspriedei nebija lielas praktiskas nozīmes, jo tika pieņemti tikai divi

lēmumi – atbalstīta garumzīmes lietošana un parastā *v* rakstība dubultā *w* vietā. Tāpēc jau tūlīt pēc apspriedes laikrakstā „Latgolas Vārds”, žurnālos „Latgolas Škola” un „Zīdūnis” turpinājās publikācijas par pareizrakstības pilnveidi un latgaliešu valodas kopšanas nepieciešamību un virzieniem.

Vairākas nopietnas publikācijas ar vienotu nosaukumu „Myusu ortogrāfijas lītā” atrodamas 1924. gada laikrakstā „Latgolas Vārds” (Nr. 2, 6, 7, 9, 10, 2). To autors ir P. Strods, kura nolūks ir, analizējot dažādus izdevumus latgaliešu valodā, norādīt tajos sastopamās pareizrakstības kļūdas, tādējādi pierādot, ka ortogrāfija vēl ir pilnveidojama. Pirmajā publikāciju kopas rakstā P. Strods paziņo, ka žurnāla „Zīdūnis” rediģēšanu ir uzņēmies Juons Turkopuļs, kurš jau savā pirmajā rakstā esot ieviesis jauninājumus. P. Strods analizē šī ievadraksta pareizrakstības principus, atbalstot vairāku publikācijā sastopamo formu lietojumu, t. i., 4. un 5. deklinācijas locījumu formās lietotās galotnes *-ys*, *-is*, tāpat arī *y* lietojumu pēc līdzskaņiem *r*, *ž*, *č*, *š*, pagātnes *ē*-celmu rakstījumu ar galotni *-e* un izskaņu *-eņš*, *-eņa* proponēšanu. P. Strods, izturēdamies pret jauno filologu ar lielu labvēlību, kritizē viņu par pozicionālo skaņu pārmaiņu atspoguļošanu, piemēram, tādos rakstījumus kā *abbere*, *gus*.

Šajā pašā avīzes numurā P. Strods raksta arī par to, ka būtu jāizšķiras, „vai visas formas rakstīt tai, kai viņas skaņ tautas lyupōs, vai (..) visas, pēc īspējas, rakstīt tai, kai viņas rokstomas videjō izlūksnē.” (Strods 1924, Nr. 2) Pašam P. Strodam tuvāks ir pirmais risinājums, tāpēc viņš pārmet J. Turkopuļam divskaņu *iu*, *ie* un *uo* nerakstīšanu. P. Strods aicina toreizējo žurnāla „Zīdūnis” redaktoru uz diskusiju par jautājumiem, kuri arī ir svarīgākie šī perioda rakstos – rakstības tuvināšana izrunai, patskaņu un divskaņu rakstība, līdzskaņu mīkstināšanas veidi.

Raksta turpinājumos tiek analizētas pareizrakstības kļūdas tādos izdevumos kā Sīmaņa Svennes „Mozō ābece”, laikrakstu „Latgalīts” un „Jaunō Straume”, žurnāla „Zīdūņs” atsevišķi numuri. Atzinīgi vērtējams tas, ka P. Strods kļūdaini rakstīto formu vietā rāda vēlamās. Līdzīgā veidā viņš skata un vērtē arī Franča Zepa un Staņislava Kambalas gramatikas „Latgolas Vārda” 9., 10. numurā. Tā, piemēram, analizējot S. Kambalas „Latwišu woludas gramatiku” (1921), P. Strods kļūdas skata pa lappusēm, piemēram, labojot nomena galotņu rakstību (*instrumentālā*, S. Kambalam ir *instrumentālī*), domājot par patskaņu atveidi (*divpadsmjajš*, S. Kambalam ir *divpadsmitajo*). Ne visos gadījumos labojumi ir pareizi.

Samērā daudz rakstu par pareizrakstības jautājumiem tiek publicēti 1927. gadā izveidotās ortogrāfijas komisijas darbības sakarā, taču publikācijām ir vairāk polemisks raksturs, tās ir svarīgas 1929. gadā nodrukāto pareizrakstības nosacījumu sakarā un ir atsevišķa pētījuma vērtas.

Vērtējot 20. gadsimta pirmās puses rakstus presē, var secināt, ka publikācijās netrūkst ne mudinājumu pilnveidot ortogrāfiju, ne arī konservatīvu uzskatu, objektīvu priekšlikumu. Rodas iespaids, ka daudzas vērtīgas ierosmes nerada vajadzīgo atbalstu vai arī palika nesadzirdētas (neizlasītas) samērā daudzo periodisko izdevumu klāstā. Piemēram, 1924. gada laikraksta „Latgolas Vārds” 10. numurā P. Stroda raksts nodrukāts ar visiem viņa ieteikumiem un samērā pareizā rakstībā, bet blakus (tai pašā lappusē) atrodama publikācija, kurā netiek ievērotas pat elementārākās ortogrāfijas prasības.

LITERATŪRAS SARAKSTS

- Breidaks, Antons (1992). P. Stroda īguļdejums volūdņiceibā. *Bīskapa Pētera Stroda mantojums*. Rīga: Rīgas Romas Katoļu Garīgā semināra izdevums. 81–85.
- Bukšs, Mikeļs (1957). *Latgaļu literatūras vēsture*. Minhene: p/s Latgaļu izdevnīceiba.
- Bukšs, Mikeļs, Placinskis, Jurs (1973). *Latgaļu gramatika un pareizraksteibas vōrdneica*. Minhene: p/s Latgaļu izdevnīceiba.
- Kemps, Francis (1921). Jauna latgališu gromota. *Latgolas Wōrds*. Nr. 8. 3.
- Kemps, Francis (1921). Woludas lopetojim. *Latgolas Wōrds*. Nr. 10. 4.
- Latgalits [Kemps, Francis]. (1915). Latwiši un latgališi. *Drywa*. Nr. 50. 5–6.
- Reformators [Kemps, Francis]. (1915). Woludas reforma. *Drywa*. Nr. 48. 3–5.
- Sk. [Kemps, Francis]. (1920). Latgališu woluda. *Latgolas Wōrds*. Nr. 51. 4.
- Skoborga [Kemps, Francis]. (1921). Par latgališu ortografeju. *Latgolas Wōrds*. Nr. 35. 4.
- Strods, Pēteris (1921). Myusu wolūdas lītā. *Zidunis*. Nr. 4–5. 97–113.
- Strods, Pēteris (1922). Myusu wolūdas lītā. *Zidunis*. Nr. 1–2. 41–47.
- Strods, Pēteris (1923). Myusu ortografijas lītā. *Zidunis*. Nr. 1. 41–45.
- Strods, Pēteris (1923). Ortografijas lītā. *Zidunis*. Nr. 3. 93–94.
- Strods, Pēteris (1923). Ortografijas konferences lītā. *Zidunis*. Nr. 4–5. 206–208.
- Strods, Pēteris (1924). Myusu ortografijas lītā. *Latgolas Vōrds*. Nr. 2. 2–3.
- Strods, Pēteris (1924). Myusu ortografijas lītā. *Latgolas Vōrds*. Nr. 6. 2.
- Trasuns, Francis (1921). Ortografijas Kongress Rezeknē. *Latgolas Words*. Nr. 37. 1–2.
- Trasuns, Francis (1921). *Latvišu Voludas Gramatika del latgališim*. Rīga: Valters un Rapa.
- Woludas kupšona. *Drywa*. Nr. 10. 4.
- Wel reizi par woludas kupšonu. *Drywa*. Nr. 12. 4.